

גליון עב

בס"ד, ר"ח סיון תשפ"ד

הלכה מדורה

קובץ הלכות

לחג שבועות תשפ"ד

חלק א – דיני הניעור בלילה (עמ' ב)

דינים הקשורים ללימוד בלילה / אכילה ושתיה לפני עלות השחר / דיני נטילת ידים, וברכת 'על נטילת ידים' בהגיע עמוד השחר / ברכות 'אשר יצר', 'אלוקי נשמה' ושאר ברכות השחר / ברכות התורה / שמיעת ברכות התורה מאחר – ממי ניתן לשמוע ולצאת יד"ח / זמן עטיפת מטית והברכה / החולך לישון בעלות השחר ורוצה להתפלל לאחר השינה / דיני טעות בתפילה / דינים השייכים לאמירת הלל

חלק ב – בירורי הלכה בדיני חג שבועות (עמ' ט)

הכנים בשר לפיו בערב החג ולעם אך לא בלע, האם יכול לאכול בליל החג סעודה חלבית / אפיית פת חלבית לחג / אפיית פת חלבית בכמות קטנה, כמה ימים לפני החג, ללא עשיית שינוי בגוף הפת / בן אשכנז שאינו נוהג לברך ברכת התורה כשלא ישן בלילה, האם מדין ערבות הוא יכול לברך לבן ספרד שנוהג לברך

חלק ג – אכילת סעודה חלבית בליל החג (עמ' יא)

האם מדין שמחת יו"ט יש לאכול דוקא סעודה בשרית

8

לעילוי נשמת

הרב צבי בן הרב אליעזר נתן ז"ל

הרב ישראל זלמן בן הרב שמואל ז"ל

הרב דוב בן הרב אברהם יצחק ז"ל

מרת רחל פריידל בת הרב שמואל זנוויל ע"ה

ניתן להשיג את הקובץ בדוא"ל בכתובת:

A0527618998@gmail.com

© כל הזכויות שמורות

מרדכי פירר

0527618998

חלק א - דיני הניעור בלילה

דינים הקשורים ללימוד בלילה

א. ניתן לכוון בברכה ראשונה שמברכים על השתיה בליל שבועות, שתפטור גם את שאר השתיות שעתידים לשתות במשך הלילה. אמנם אם התחייב לברך ברכה אחרונה על שתייתו (ששתה רביעית בבת אחת, ויש שנהגו לברך אף אם שתה אותה בתוך שיעור זמן של כדי אכילת פרס)^א עליו לברך, וממילא הוא צריך לברך ברכה ראשונה על מה שישתה.

ב. וכן אם שינה את מקומו, דהיינו שיצא ממקומו למקום שאינו מקורה או לבית אחר, עליו לברך ברכה ראשונה על מה שישתה.

ג. דין פתיחת קופסאות או בקבוקים ביו"ט הוא כמו בשבת, ולכן לפני החג יש לפתוח שקיות או קרטוני חלב וכיו"ב בכמות שתספיק ללומדים במשך הלילה.

ד. מי שלאחר סעודת ליל החג הלך לישון שינת קבע (דהיינו על מיטתו ולכה"פ למשך חצי שעה), כדי שיהיה לו כח ללמוד בלילה, יש להסתפק האם עליו לברך ברכות התורה לכשיקום, ולמעשה אין לברך אא"כ ישן בבגדי לילה.

^א בשו"ע סי' ק"צ ס"ג מובאת מח' האם חיוב ברכה אחרונה על שתיה הוא בכזית או ברביעית, ולמעשה אין לברך אא"כ שתה רביעית, ואפי' אם שתה רוב רביעית דהיינו מלוא לוגמיו אין לברך, כמבואר במ"ב שם סק"ד. ולענין שיעור הזמן מצינו בשו"ע בסי' תרי"ב סי"י שתי שיטות, האם השיעור הוא בכדי שתיית רביעית (אף אם לא שתה בב"א ממש אלא עם הפסקה מועטת, שעה"צ ר"י סק"א) או בכדי אכילת פרס, ונראה שסובר שהוא בכדי רביעית דהביא דעה זו בסתם, וכ"כ מהמ"ב סי' ר"י אמצע סק"א שכתב דמנהג העולם שלא לברך על משקה חם ששותים מעט מעט לדעה הסוברת דבעין רביעית בב"א, וכתב דאנשי מעשה משאירים רביעית שתצטנן ושותים אותה בב"א, ע"כ, וש"מ דיש לשתות רביעית בב"א לחיוב ברכה אחרונה. אמנם דעת הפר"ח והגר"א (הביאם המ"ב שם ובסי' תרי"ב סק"א) דמצטרף בכדי שיעור כדא"פ, וכן נהג החזו"א (ארחות רבינו ח"א עמ' צ' אות צ"ז).

ולענין שתיה חמה, כאמור המ"ב הביא דיש הסוברים דא"צ לשתות רביעית בב"א כי הדרך לשתותה מעט מעט, אולם מסיק דיש להשאיר בסוף שתייתו רביעית שתצטנן וישתה אותה ללא הפסק (וצ"ל דאף דאיכא ס"ס לברך, שמא שתיה בזמן אכ"פ מצטרפת ושמא בשתיה חמה א"צ לשתות רביעית בב"א אעפ"כ אינו מברך, ואפשר משום דליכא חזקת חיוב וגם שורש הספק הוא על הברכה, וכע"ז במ"ב סי' רט"ו סק"כ).

^ב מי שהתחייב לברך ב"א לא ימתין זמן רב שמא יעבור שיעור עיכול ושוב לא יוכל לברך, ע"י מ"ב סי' ק"צ סק"ח ובבה"ל (ד"ה 'אחר'). שיעור עיכול בשתיה הוא זמן קצר (באלה זוטא סי' ד' ס"א הביא בשם הימצת שימורים, דשיעור עיכול של מים הוא פחות משעה), לכן יש לברך על מה ששתה ולא להמתין לשתיה הבאה. והנה ב"א הוי סילוק, ולכן יש לברך על השתיה הבאה אף שבשעה שברך ב"א על שתיה ראשונה ידע שברצונו לשתות עוד (כמבואר בבה"ל שם ד"ה 'יברך' ודלא כהמ"א). ודע דברכה ראשונה מועילה לשתיה הבאה (אם כיוון עליה) אף אם עבר שיעור עיכול של שתיה ראשונה ובלבד שלא הסיח דעתו מלשתות עוד, ע"י במ"ב סי' קפ"ד סק"ז. ולכן אם לא התחייב לברך ב"א על שתיה ראשונה, אין לברך על השתיה הבאה.

^ג פרטי דיני שינוי מקום מפורטים בסי' קע"ח, והכללים בקצרה הם, דהמשנה את מקומו באותו חדר אפי' אם הוא גדול מאוד כמו בית מדרש רחב ידיים, אינו נחשב שינוי מקום. ואם יצא מחדר לחדר, בדיעבד לא חשיב שינוי מקום אך לכתחילה אין לצאת אא"כ רואה את מקומו הראשון או שבעת שברך ברכה ראשונה היה בדעתו לעבור מחדר לחדר. והמשנה מקומו מבית לבית הוי שינוי מקום (אא"כ חשב בעת הברכה שרוצה לאכול גם במקום השני, אך זה מהני רק בפת או במזונות ולא בשאר דברים כדמשמע במ"ב שם סק"ג), וכן אם יצא מהבית לרחוב וכיו"ב. ומי שעשה שינוי מקום, לדעת הרמ"א עליו לברך ברכה ראשונה על מה שרוצה לאכול או לשתות, ולדעת השו"ע עליו גם לברך תחילה ברכה אחרונה על מה שאכל או שתה.

^ד דין זה מבואר בסי' תק"ט, ואם פתחו בעיו"ט כמות מסויימת ששיערו שהיא תספיק ללומדים בלילה (ולא רצו לפתוח יותר כדי שלא יתקלקל החלב) ובמשך הלילה התברר שנצרכת כמות גדולה יותר, מאחר שהיתר פתיחת קופסאות לצורך או"י ביו"ט (כשלא היה אפשר לפתוח מבעו"י) הוי הלכה אלא שאין מורין כן, נצטט את לשון המ"ב (ולא תהיה זו בחינה של הוראה למעשה), וז"ל שם סקכ"ח: "ואם לא היה אפשר לו לנוקבה מעיו"ט מותר לו לנוקבה ביו"ט כדון מכשירי או"י אכן אין מורין כן". כאמור ההיתר הוא כשלא היתה אפשר לפתוח מעיו"ט, או שמתחילה לא רצו לפתוח כמות גדולה שמא תתקלקל.

וע"י באג"מ (ח"א סי' קכ"ב ענף י' ד"ה 'ולענין יו"ט'), דאוכל שיתקלקל אם יפתחו את הקופסא מעיו"ט אף מורין שמותר לפתוח ביו"ט. ולכן כאשר החלב יתקלקל אם יפתחו מעיו"ט שקיות רבות נראה דאפשר להורות לפותח ביו"ט, אא"כ ניתן לשמור אותו במקרה, וכל מקרה נידון לגופו.

אכילה ושתייה לפני עלות השחר

- ה. בהגיע זמן חצי שעה קודם עלות השחר, אסור להתחיל באכילת יותר מכביצה פת או מזונות.^ה
- ו. אם התחיל לאכול לפני שהגיע זמן של חצי שעה שקודם עלות השחר, יכול להמשיך לאכול עד זמן עלות השחר.^ו
- ז. אך לאחר שהגיע זמן עלות השחר אסור להמשיך לאכול אפי' מעט.^ז
- ח. מותר לשתות קפה אף אחר עלוה"ש אם עושה כן כדי שיוכל לכוון בתפילה, ומי שצריך יכול להוסיף סוכר וחלב.^ח

דיני נטילת ידיים, וברכת 'על נטילת ידיים' בהגיע עמוד השחר

- ט. בהגיע עלות השחר (72 דק' ומניות לפני הנץ)^י יש ליטול ידיים כדין נטילת ידיים בבוקר, גם אם לא ישן בלילה.^ט
- י. הנוטל בעלוה"ש לא יברך ברכת ענט"י על נטילתו, אא"כ הוא גם התפנה ונגע במקומות המכוסים (שהטיל מים ושפשף או עשה צרכיו).^י
- יא. אכן אם הוא חושב שיצטרך להתפנות שוב לפני התפילה, נכון שלא יברך עתה כשמתפנה בעלוה"ש, אלא לאחר שיתפנה לפני התפילה.^{יא}

^ה השו"ע בסי' מ"ז ס"ב פסק, שהלילה הולך אחר היום לענין ברכה"ת ולכן אי"צ לברך אלא בבוקר, וכתב המ"ב סק"ח דאם ישן בתחילת הלילה שינת קבע על מיטתו הוי הפסק לברכה"ת וצריך לברך לכשיקום. ועיין להלן בהע' לסי"ג, דדעת פוסקי זמננו דשיעור השינה הוא לכה"פ חצי שעה. ואולם דעת החזו"א (ארחות רבינו ח"ג עמ' ר"ג) דאם לא פשט את בגדיו אין זה נחשב לשנת קבע, והוסיף הגר"ח"ק (אש"י פ"ו הע' ס"ו) דאף כשישן על מיטתו לא חשיב קבע, וכע"ז דעת הגרשז"א דמי שישן בלילה כשעה בבגדיו במיטה ע"מ לקום לא חשיב שנת קבע (אש"י שם). אמנם כתב בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' של"ז), דאם ישן את שנתו הרגילה בלילה עם בגדיו חשיב שינת קבע. העולה מהאמור, דמי שהלך לישון בתחילת הלילה כדי לאגור כח ולקום אח"כ וללמוד בלילה, לא חשיב שינת קבע אם ישן עם בגדיו ואף שישן על מיטתו שיעור של חצי שעה ויותר.

^ו ועיין להלן דלכתחילה עליו גם לשמוע את ברכה"ת בבוקר מאדם אחר שיוציא אותו יד"ח.

^ז עיין להלן בהע' לסעי' ט' דיש כמה שיטות בחישוב זמן עלוה"ש, והתבאר דהעיקר כהשיטה שעלוה"ש הוא 72 דק' לפני הנץ, ונראה שלענין איסור אכילה קודם תפילה שהוא דרבנן ודאי יש להקל כן (שמותר לאכול עד חצ"ש שלפני זמן זה), ואי"צ להחמיר את השיטה שעלוה"ש הוא 90 דק' לפני הנץ.

^ח מזונות היינו פת הבאה בכיסנין, אך תבשיל מחמשת מיני דגן מותר אם אינו קובע עליו סעודה וכן פירות מותר אפי' הרבה, מ"ב סי' רל"ב סק"ד.

^ט שו"ע סי' פ"ט סעי' ה' ומ"ב סק"ז.

^י מ"ב סי' פ"ט סק"ח וסק"ט וכן סי' ע' סק"ג.

^{יא} כתב המ"ב סי' פ"ט סק"ב דהלוקח מעט סוכר בפיו יכול להקל. ובערוה"ש ס"ג ובדע"ת ס"ג כתבו, שהעולם מקילים ליתן סוכר וחלב לקפה ואין בזה משום 'יואותי השלכת אחרי גוך' כי קשה להם לשתות בלא זה (ובקצוה"ש סי' י"א ס"ב נמי היקל אך הוסיף דמי שיוכל בלא זה ראוי להחמיר).

^{יב} יש כמה שיטות בחישוב הזמן של עלוה"ש, דהנה המג"א סי' פ"ט סק"ב כתב, דעלוה"ש הוא שיעור ד' מילין לפני הנץ, והמ"ב בסי' תנ"ט סק"ט לענין שיעור מיל בחימוץ העיסה נקט דמיל הוא 18 דק', ובבה"ל (ד"ה 'הוי') הביא את השיטות דמיל הוא 22.5 דק' או 24 דק', והכריע דרך בהפס"מ יתכן להקל עד 22.5 דק', אך לכתחילה השיעור הוא 18 דק'. וכ"כ להדיא הבה"ל ר"ס פ"ט (ד"ה 'ואם'), דשיעור עלוה"ש הוא שעה וחומש לפני הנץ, והיינו 72 דק', שהוא ד' מילין לפי חישוב של 18 דק' למיל. ובלוח אי"י נקט דעלוה"ש הוא 90 דק' לפני הנץ, דתפס את השיטה שמיל הוא 22.5 דק'. ודעת הגר"ח"ק (סי' חג בחג שבועות פ"ח סל"ג בהערה) שהעיקר הוא זמן של 72 דק', ולפני כן אין לסמוך להקל אף במקום הצורך. ולפ"ז לענין נט"י הרוצה להחמיר יטול 90 דק' לפני הנץ ושוב יטול 72 דק' לפני הנץ, אך לענין ברכה"ת אין להקל ולברך 90 דק' קודם הנץ אלא רק 72 דק' שקודם הנץ.

^{יג} שני טעמים נאמרו בחיוב הנטילה בבוקר, הרא"ש (ברכות פ"ט סי' כ"ג) כתב דהטעם הוא משום שידים עסקניות ובודאי נגע בעת השינה במקומות המכוסים שבגופו. ובשו"ת הרשב"א (ח"א סי' קצ"א) כתב, דהטעם הוא משום שבשחר נעשה אדם כבריה חדשה ותיקנו ליטול ידיים כמו הכהן שמקדש ידיו מהכיוור קודם עבודתו. להלכה מחמירים כשני הטעמים לענין חיוב הנטילה כדכתב המ"ב סי' ד' סק"א, אולם לענין הברכה חוששים לשניהם שלא לברך עד דאיכא שני הטעמים. ונטילה זו תקנו לתפילה, ולכן אין חיובה בעלוה"ש אם עדיין לא עומד להתפלל. ואיכא נ"מ ביניהם במי שהיה ער כל הלילה, דלהרשב"א יברך ולהרא"ש אינו יכול לברך, ויבואר להלן בהערה לסעיף הבא. ומאידך בנטילה לפני תפילת מנחה או ערבית, מבואר בב"י סי' רל"ג דלהרא"ש יברך אך להרשב"א לא יברך דרך בבוקר שייכת הסברא של בריה חדשה (והרמב"ם פ"ד מתפילה ה"ג סובר שמברכים בנטילה לפני כל תפילה), וכאמור לדינא מברכים רק כאשר איכא חיוב לפי שניהם. ואיכא טעם נוסף לנטילה והוא משום רי"ר, אך לא תקנו ברכה על נטילה משום רי"ר בלבד, כמבואר במ"ב סק"ח. והב"י הביא מהארחות חיים דהלילה גורם לרי"ר, ולפ"ז אף אם היה ער כל הלילה צריך ליטול ידיו. ועוד הביא מהזוהר, דרו"ר שורה בעת השינה שאז מסתלקת רוח הקדושה, ולפ"ז אפי' אם ישן ביום שינת קבע צריך ליטול ידיו, וכ"כ הרמ"א סי' ד' סט"ו. ומטעם זה, מי שהיה ער בלילה עליו ליטול ידיים בעלוה"ש כדי להעביר רי"ר גם אם הוא עדיין אינו עומד להתפלל.

^{יד} בשו"ע סי' ד' ס"ג מבואר, דאם היה נעור כל הלילה יש להסתפק לענין חיוב נט"י לתפילה, וכתב הרמ"א דיטול בלא ברכה. ובאר המ"ב סק"ח את הספק, דלהרשב"א חיוב הנטילה הוא משום בריה חדשה ואף כשלא ישן לא פלוג רבנן. אולם להרא"ש דחיוב נטילה משום ידיים עסקניות ואי"א שלא נגעו במקומות המכוסים, אי"כ כשהיה ער ולא נגע אי"צ נטילה, ולכן יטול ללא ברכה.

יא. אף אם במשך הלילה נטל את ידיו צריך ליטול כשיגיע עמוד השחר¹, אך ללא ברכת ענט"י, ונכון שיביא את עצמו לידי חיוב ברכה וינהג כפי המבואר לעיל בסעיף הקודם².

יב. יש ליטול את הידים מיד בהגיע עלות השחר, ומ"מ באמצע לימוד או תפילה י"א שאין צריך להפסיק וליטול ידיו, וגם אין צריך להיזהר מללכת ד' אמות תוך כדי לימודו או תפילתו, אלא יטול ידיו לכשיסיים³ (וטוב להיזהר שלא לגעת בפה או בעיניים ובשאר נקבים שבגוף כל עוד לא נטל את ידיו)⁴.

ברכות 'אשר יצר', 'אלוקי נשמה' ושאר ברכות השחר

יג. מי שהיה ער ולא ישן בלילה שינת קבע (דהיינו לפחות חצי שעה על מיטתו)⁵, אינו יכול לברך ברכת 'אשר יצר' בבוקר אלא לאחר שעשה צרכיו⁶. ואף אם הלך לישון אחר עלות השחר, כשיקום יברך רק לאחר עשיית צרכיו.

יד. וכן ברכת 'אלוקי נשמה' וברכת 'המעביר שינה מעיני' (עד 'הגומל חסדים טובים לעמו ישראל'), לא יברך מי שהיה ער ולא ישן בלילה שינת קבע⁷, ואף אם הוא הלך לישון אחר עלות השחר⁸. וברכות אלו עליו לשמוע מאחר שחייב בהן ויוציאנו יד"ח⁹. וכששומע ברכת 'המעביר שינה', לא יענה אמן לאחר 'ותנומה מעפעפי' אלא רק לאחר סיום הברכה 'הגומל חסדים טובים לעמו ישראל'.

¹⁰ מ"ב סי' ד' סק"ל, וביאר בה"ל ס"יג (ד"ה 'ויטלם'), וכן התבאר לעיל, דאמנם להרשב"א יש לברך בבוקר משום בריה חדשה, אלא שלדעת הרא"ש מאחר שלא ישן לא שייך לומר ידים עסקניות, ולפיכך עליו ליגע במקומות המטונפים ויכול לברך גם לפי שיטתו.

¹¹ דעת הח"א (הביאו הבה"ל סי' ד' ס"א ד"ה 'ואפילו'), דנכון להמתין מלבד ענט"י עד לאחר שמנקה עצמו ורוצה להתפלל, אבל אם יברך בפעם הראשונה שנפנה לצרכיו ואח"כ יתפנה שוב לצרכיו, להרא"ש יצטרך לברך שנית, ואף דלדינא לא יברך שנית מ"מ נכון ליהרר וליטול רק בפעם הסמוכה לתפילה. וכתב הבה"ל, דלפ"י הקס זמן רב קודם התפילה אפילו אם הטיל מ"ר, מ"מ כיון שמסתמא לפני התפילה ילך שוב לבית הכסא לנקות עצמו, לא יברך עתה ענט"י עד לאחר שינקה עצמו קודם התפילה ואז יברך. ומוסיף הבה"ל, דמסתמת לשון השע"ת סי' ו' סק"ה משמע דלא כהח"א אלא יש לברך מיד לאחר שנפנה בפעם הראשונה בבוקר, ומיהו במעש"ר משמע כהח"א ולכתחילה יש לעשות כן, עכ"ד. וכ"כ המ"ב סי' תצ"ד סק"א, לברך לאחר שעשה צרכיו קודם התפילה (ובמ"ב סי' ו' סק"ט נמי הביא את מח' הח"א והשע"ת). ומי שהתפנה לפני התפילה אך יודע שיצטרך להתפנות שוב באמצע פסוד¹², דעת הגרשז"א (אש"י פ"ב הע' ק"ה) שיכול לברך ענט"י כשהתפנה לפני התפילה, שהרי כבר מתחיל להתפלל את סדר התפילה פסוד¹³ וכו'.

¹⁴ כתב השו"ע סי' ד' ס"ד, דהמשכים קודם עמוה"ש ונטל ידיו, יש להסתפק אם צריך ליטול ידיו פעם אחרת כשיאיר היום, להעביר רוח רעה השורה על הידים, והכריע הרמ"א דיטלם בלא ברכה. וביאר המ"ב סק"ל, דמשום תפילה אי"צ ליטול עתה ידים, דלהרשב"א אין נעשים פעמים בריה חדשה ולהרא"ש ידיים עסקניות הרי נטל כבר אחר השינה. ובנידון דידן שהיה ער כל הלילה ונטל ידיו באמצע הלילה, יתכן דלהרשב"א אי"צ ליטול דמדין בריה חדשה מהני מה שנטל באמצע הלילה (ועי' בה"ל סי' ד' ד"ה 'כל הלילה'), ולהרא"ש הרי לא נגע במקומות מטונפים, ומ"מ יש ליטול משום רו"ר דיי"א שבעלוה"ש היא חוזרת שנית כמבואר במ"ב שם סק"א, ולכן יטול ללא ברכה.

¹⁵ הבה"ל סי' ד' ס"ד (ד"ה 'ויטלם') ביאר, דאף שלהרשב"א ליכא חיוב נטילה, שהרי אדם נעשה בריה פעם א' ולא פעמים וכבר נטל ידיו בלילה, מ"מ הרי לא בירך בנטילה בלילה וא"כ הברכה עתה בנטילת עלוה"ש קאי נמי על הנטילה ההיא, ולהרא"ש נמי יכול לברך כי נוגע עתה במקומות המטונפים.

¹⁶ כתב בא"א מבטשאטש (סי' ד' ד"ה 'ממויח'), דהנה הועד לנו בשם האריז"ל שכל רז לא אניס ליה, שביום אין צריך נטילה אף כשישן כי תרתי בעיני, שינה ולילה, ורק משום כבודו של ה"ב נוטלים גם ביום, ולכן הנוטל ידיו כשקם קודם עלוה"ש שהוא חוזר ונוטל כשיאיר היום, אין לו לחוש בהליכת ד' אמות או בנגיעה בנקביו משיאיר היום ועד שיטול ידיו, עכ"ד. ומדבריו למדנו, דכן מי שלא ישן בלילה אי"צ ליטול ידיו מיד כשיאיר היום. אמנם הגר"ז סי' ד' ס"ג כתב, דמי שהיה ער כל הלילה יטול ידיו מיד כשיאיר היום, וכ"כ המט"א סי' תקפ"א ס"י תקפ"א ס"י דהקם לסליחות לפני עלוה"ש ונטל ידיו צריך ליטול שנית לאחר שיאיר היום. אולם גם המהרש"ם בדע"ת סי' ד' ס"ג כתב שאי"צ להפסיק, וכן הביא בשמו בשו"ת תשוה"נ ח"ב סי' ב' והכריע כן למעשה, וכן מובא מהגרשז"א (קובץ 'מבקשי תורה' סיון תשנ"ה סי' קס"ו, ד') ומהגר"ח"ק (סי' 'הניעור כל הלילה' פ"ג הע' 9) להקל.

¹⁷ הגה' רע"א ר"ס ד' (ד"ה 'ועכשיו'), דאף מי שנטל ידיו קודם עלוה"ש לא יגע במקומות של נקבים בגופו עד שיטול. והנה לדעת המקילים לעיל בהע' הקודמת אי"צ להיזהר בזה, אולם מאחר שנחלקו בזה טוב להיזהר שלא ליגע בעת לימודו עד שיטול שהרי אין בזה ביטול תורה.

¹⁸ הבה"ל סי' ד' סט"ז (ד"ה 'ידוד') הביא ג' שיטות מהו שיעור שיתין נשמי, שלוש שעות, יותר מחצי שעה, מעט יותר מג' דק'. ובקצשו"ע סי' ב' ס"ח הכריע כשיטה של חצ"ש, וכ"כ באורל"צ ח"ב פ"א ס"ז, וכן מובא מהגרשז"א (הלכ"ש תפילה פ"ו ס"א), וכ"כ הגר"ח"ק (הניעור כל הלילה' פ"ד הע' 17).

¹⁹ והיינו דאף שהרמ"א בסי' ד' ס"א הכריע דניתן לברך אשר יצר גם כשלא עשה צרכיו, מ"מ מבואר במ"ב שם סק"ג בשם הפמ"ג דזה דוקא כשישן בלילה, דאז ברכת אשר יצר קאי על זה שנעשה בריה חדשה. ולכן כשהיה ער בלילה אינו יכול לברך, אא"כ עשה צרכיו דאז הוי כמו בשאר היום.

²⁰ המ"ב בסי' מ"ו סק"ד כתב, דאם לא ישן שיתין נשמי בלילה אינו יכול לברך ברכות אלו אלא ישמע אותן מאחר. ובישיח הלכה' (סי' מ"ו סק"יב) ושו"ת 'מחזה אליהו' (סי' א' אות ט') כתבו דאם ישן ביום יכול לברך, דממ"נ אם הברכה נתקנה על מנהגו של עולם אי"כ גם בהיה ער בלילה יכול לברך,

טו. בן ספרד שנוהג לברך ברכות 'אלוקי נשמה' וכן 'המעביר שינה' אף שהיה ער בלילה, יכול להוציא יד"ח בן אשכנזי.

טז. לכתחילה איש לא יצא יד"ח בשמיעת ברכות אלו מאשה שישנה בלילה, אלא אם אין לו אחר שיוציאנוכ"ח.

יז. שאר ברכות השחר יכול לברך גם מי שהיה ער בלילה, או מי שהלך לישון אחר עלות השחר ועדיין לא בירך"ט.

ברכות התורה

יח. מי שישן בערב שבועות שינת קבע (דהיינו לכה"פ חצי שעה על מיטתו), טוב שיכוון בברכת 'אהבת עולם' בערבית של ליל החג לצאת יד"ח ברכות התורה, וילמד מעט מיד לאחר התפילה"א.

יט. ואם עשה כן, לא יברך שוב בבוקר בעלות השחר לאחר שהיה ער כל הלילה, אלא ישמע את הברכות מאחר"ב.

כ. כאשר לא כיוון בברכת 'אהבת עולם' בערבית לצאת יד"ח ברכות התורה, אם למד מיד לאחר התפילה הוי ספק האם יצא יד"ח, ולכן בבוקר לא יברך ברכה"ת בעצמו אלא ישמע מאחר"ג.

כא. מי שלא כיוון בברכת 'אהבת עולם' וגם לא למד מיד לאחר התפילה, לדעת הרע"א והמ"ב יברך בבוקר ברכה"ת הואיל וישן בערב החג שינת קבע"ה, אך לדעת החזו"א אין לברך אלא ישמע ברכה"ת מאחר (שישן בלילה, או באופנים המבוארים להלן סע' כ"ה – כ"ו) לה.

ואם נתקנה על השינה הרי ישן ביום (כסברת הרע"א לגבי ברכה"ת שהביאו המ"ב סי' מ"ז סק"ח). אולם בתשובות הגר"ח"ק (אש"י תשובה כ') מובא, שראוי להחמיר ולא לברך כי שינת היום היא שינת ארעי ולא תיקנו ברכה עליה.

כ"ד מי שהלך לישון אחר עלוה"ש אך לפני הנה"ח, בא"א מבוטשאטש (סי' רל"א ד"ה 'מי שניעור') צידד שיכול לברך כיוון שהוא זמן שכיבה שהרי יכול לומר ק"ש דערבית בשעה"ד. אולם למעשה הוא הסתפק שהרי אין אומרים כבר 'השכיבנו' בזמן הזה וא"כ אפשר שהוא רק דין מיוחד לק"ש כדי שלא יבטל מצוותה. ובסי' 'בר אלמוגים' (עמ' קי"א) מובא שהגרי"א גניחובסקי הסתפק מה הדין בהלך לישון רבע שעה לפני עלוה"ש והמשיך לישון רבע שעה או יותר לאחר עלוה"ש, האם חשיב שגם השינה שלפני עלוה"ש היא קבע שהרי למעשה ישן חצי"ש או דלמא דבעינן לישון את כל החצי"ש קודם עלוה"ש. והביא שדעת הגר"ח"ק דיש לישון את כל החצי"ש קודם עלוה"ש (וצ"ל דלא דמי לברכת המפיל, עי' בה"ל סי' רל"ט ד"ה 'סמוך').

כ"ה מ"ב סי' מ"ו סק"ד, דנחלקו האחרונים האם לברך ברכות אלו כשלא ישן בלילה. ואם אין לו מי שיוציאנו, נראה שיכוון בברכת מחיה המתים לצאת יד"ח אלוקי נשמה (עי' מ"ב סי' ו' סק"ב וכן סי' נ"ב סק"ט).

כ"ו שהכל ברכה א' היא, כמבואר בשו"ע סי' מ"ו ס"א, ולכן יאמר המברך את כל הברכה בקול ולא רק את תחילתה וסופה בקול ואת אמצעיתה בלחש, דיש לשמוע את כל הברכה כמבואר בשו"ע סי' רי"ג ס"ג (ועיי' בשעה"צ סק"כ דאם החסיר תיבה שאינה מעיקר הברכה יצא) וכן במ"ב סי' ו' סק"י.

כ"ז בכה"ח סי' מ"ו סקמ"ט כתב לברך ברכות אלו, ונראה שהוא יכול להוציא יד"ח בן אשכנז, דעל צד החיוב של בן אשכנז הרי גם בן ספרד חייב.

כ"ח המ"ב סי' ע' סק"ב תלה את הנידון האם אשה חייבת בברכות השחר, האם לברכות אלו יש זמן, ולבסוף הביא את הלבוש שחייבת אך לא ברירא האם הוא מסכים עמו לדינא (ועיי' במ"ב סי' נ"ב סק"י ובבה"ל ד"ה 'כל' לענין זמן ברכות השחר), ולכן איש ישמע מאשה רק כשאין אחר שיוציאנו.

כ"ט רמ"א סי' מ"ו ס"ח ומ"ב סק"ב, כי הברכות הללו נתקנו על מה שהקבי"ה ברא את צרכי העולם.

ל' דעת הרא"ש בברכות (פ"א סי' י"ג), דהישן ביום שינת קבע הוי הפסק לברכה"ת ומתחייב לברך לאחר שקם. אך הבי"י סי' מ"ז ס"א הביא דהאגור חשש לדעת ר"ת (בתוס' ברכות י"א ע"ב ד"ה 'שכבר') דשינה אינה הפסק (אפי' שינת לילה) אלא חיוב ברכה"ת הוא בהגיע היום הבא. ועכ"פ חיישין לשיטתו בשינת יום ולכן רק היום הבא מחייב ברכה, ומחמת כן כתב השו"ע שם דנהגו כדעה שניה ולכן אין מברכים אחר שינה ביום, ומוסיף המ"ב סק"ה דמ"מ הסומך על הפוסקים דשינה הוי הפסק ומברך לא הפסיד. וכתב המ"ב סק"י, דאף מי שאינו נוהג כהרא"ש לברך לאחר השינה ביום, טוב שיכוון שברכת אהבת עולם בערבית תפטור אותו מברכה"ת כדי לצאת את דעת הרא"ש, ע"כ. ובליל שבועות שעתיד ללמוד כל הלילה בודאי נכון לעשות כן, כדי שלא ילמד כל הלילה ללא ברכה"ת שהוא חייב בה אליבא דהרא"ש, ויש ללמוד מעט מיד לאחר התפילה.

ולענין להתנות שהברכות יחולו רק עד הבוקר כדי שיוכל לברך שוב בבוקר, בנשמ"א כלל ט' סק"ג אוסר וראייתו מהמג"א סי' תרל"ט סק"ז, ובמנח"ש (ח"א סי' י"ח אות ט') כתב, דאף שאין להגביל ברכה עד זמן מסוים ביום, מ"מ ניתן להגביל ברכות עד הבוקר דכולם מברכים בבוקר ואין בזה זלזול. ועי' גם בבה"ל סי' ח' ס"ד (ד"ה 'וי"א') שמתיר להגביל את ברכת הציצית עד שיכנס למרחץ, ויברך עליה כשחוזר ולובשה. ועפ"י פסק בשבה"ל (ח"י סי' ב' אות א'), דהסועדים בשבת אצל אחרים יכוונו בבוקר לפטור את הטלית עד הסעודה, כדי שיוכלו לברך עליה כשחוזרים ומתעטפים בה לאחר הסעודה. ל"א כתב בתשובת הגר"ח"ק (אש"י תשובה כ"ה), שאי"צ ללמוד מיד לאחר סיום תפילת שמו"ע אלא ללמוד לאחר סיום התפילה.

ל"ב לדעת ר"ת חייב בברכה כיון שהגיע בוקר חדש, אך להרא"ש אינו חייב כי לא ישן (עי' לעיל בסעיף הקודם), ולכן ישמע את הברכות מאחר.

ל"ג המ"ב סק"ד כתב דמשמעות השו"ע דיצא יד"ח אף אם לא כיוון, אך הבה"ל (ד"ה 'פוטרת') הביא דנחלקו בזה הראשונים, ולכן בבוקר ישמע מאחר.

ל"ד כתב המ"ב סק"ח דאם ישן ביום שינת קבע ובלילה שלאחריו היה ער כל הלילה, דעת הרע"א דלכו"ע צריך לברך בבוקר ברכה"ת, להרא"ש מחמת שינת היום ולר"ת משום דעכשיו הגיע בוקר חדש, וברכת אהבת עולם דליל שבועות פוטרת רק אם למד לאחר התפילה.

כב. מי שלא ישן בערב החג שינת קבע, אין צריך לכוון בברכת 'אהבת עולם' בערבית לצאת יד"ח ברכות התורה, אלא בבוקר ישמע את הברכות מאחרי.

כג. בהגיע עלות השחר יש לברך ברכה"ת ורק אח"כ להמשיך ללמוד, אולם אם צריך לשמוע מאחר (וכמבואר במקרים דלעיל) ואין כעת מי שמברך, יכול להמשיך ללמוד עד שימצא מי שיוציאנו יד"ח.

כד. מי שצריך לשמוע ברכות התורה מאחר אך אין לו ממי לשומען, יכוון בברכת אהבה רבה (אהבת עולם – לנוסח ספרד) בשחרית לצאת יד"ח ברכת התורה וילמד מעט מיד לאחר התפילה.

שמיעת ברכות התורה מאחר – ממי ניתן לשמוע ולצאת יד"ח

כה. בן ספרד שנוהג לברך ברכות התורה אף שהיה ער כל הלילה^ל, יכול להוציא יד"ח בן אשכנז שהיה ער בלילה^מ.

כו. בן אשכנז שישן בערב החג שינת קבע, ולדעת הרע"א והמ"ב יכול לברך ברכה"ת בבוקר אלא שהוא חושש לדעת החזו"א (וכמבואר לעיל סע' כ"א), ישמע ברכה"ת מבן ספרד (ועיין בהערה, דבאופן זה שישן בערב החג נראה דעליו לשמוע את הברכות מבן ספרד שגם הוא ישן בערב החג)^{מא}.

^ל בתשובת הגר"ח"ק (אש"י תשובה ל') מובא, שהחזו"א לא הסכים עם הרע"א אלא סובר דכל שינה ביום חשיבא ארעי.

^{לו} הואיל ולא ישן עדיין, נחלקו הפוסקים האם חייב בברכה בבוקר דהוי יום חדש, ולכן ישמע ברכה"ת מאחר ויאמר את הפוסקים, מ"ב סק"ח.

^{לי} בשו"ת מנח"ש (ח"א סי' צ"א אות א') הביא את דעת הגרצ"פ פרנק, דמי שהוא אנוס ואינו יכול לברך ברכה"ת אסור לו ללמוד תורה. דכשם שאסור ליהנות מעוה"ז ללא ברכה, ה"נ בלימוד התורה דהברכה מעכבת ולימודו אינו מצוה אלא עבירה. ולפי"ז מי שיש לו ספק אם הוא יכול לברך ברכה"ת בבוקר חג השבועות וכגון שישן מעט בערב החג ואינו יודע אם היה זה בגדר שינת קבע, עליו להפסיק מלימודו בהגיע עלוה"ש עד שיוזמן לו מי שיוכל להוציא בברכה. אלא שהגרשז"א השיג עליו, דלא מצינו שאמרו חז"ל דאסור לעשות מצוה ללא ברכה, ודוקא בברכת הנהנין מצינו שאסור לאכול ללא ברכה, ולכן אין לו להתבטל מלימודו אם הוא אינו יכול לברך, וכן דעת הגרשז"א (קובץ תשובות ח"א סי' ט' ד"ה 'אולם'). וכן מובא בארחות רבינו (ח"ג עמ' ר"ג) שהגר"ח"ק אמר בשם החזו"א, דמי שהיה ער בלילה יכול להמשיך ללמוד אחר עלוה"ש ללא ברכה"ת עד שימצא מי שיוציאנו יד"ח.

^{לח} מ"ב סק"ח, ועיין לעיל בהע' לסי"ח דא"י"צ ללמוד מיד אחר סיום תפילת שמו"ע אלא אחר סיום התפילה (ונראה דקריאה"ת ששמע חשיב לימוד).

^{לט} בכה"ח סי' מ"ז סק"ח כתב דנהגו לברך גם אם לא ישן בלילה (והוסיף דאין לומר ספק ברכות להקל כנגד המנהג), וכ"כ באור"צ ח"ב פ"ד אות ט'.

^מ יש לבאר כמה פרטים בהלכתא דא, ויתחלקו לפי המקרים השונים: א. אם בן אשכנז לא ישן בערב שבועות א"כ כל חיובו הוא מחמת שבבוקר הוי חיוב חדש, וממילא בן ספרד יכול להוציא אותו יד"ח כי גם לבן ספרד יש את החיוב של יום חדש, ונמצא שכן ספרד הוא בר חיובא גם לפי שיטת בן אשכנז, אלא שכן אשכנז אינו מברך מספק (דאולי השינה מחייבת והוא לא ישן), ואילו בן ספרד מברך כפי דעת רבותיו. ב. אם בן אשכנז ישן בערב שבועות שינת קבע, א"כ לפי הרע"א והמ"ב הוא יכול לברך בעצמו וא"י"צ לשמוע מאחר. ואם הוא חושש לדעת החזו"א ששינת יום לא חשיבא קבע (כמבואר לעיל סעיף כ"א), א"כ אכתי כל חיובו רק מחמת יום חדש והרי חיוב זה יש גם לבן ספרד, ושפיר יוצא בן אשכנז יד"ח בשמיעת הברכות מבן ספרד.

^{מא} איכא לעיוני בבן אשכנז שישן בערב החג אלא שחושש לדעת החזו"א, האם ראוי שישמע את הברכות מבן ספרד שלא ישן בערב החג, או שיש להקפיד לשמוע דוקא ממי שישן בערב החג. דאמנם אליבא דהחזו"א דשינת היום אינה גורמת חיוב וא"כ בן אשכנז ובן ספרד חיובם שווה. אך לפי דעת הרע"א והמ"ב, בן אשכנז שישן בערב החג חייב לכו"ע בברכה"ת, ואילו בן ספרד שלא ישן חיובו רק לפי דעת ר"ת דהחיוב מחמת יום חדש גם ללא שינה, אך אינו חייב אליבא דהרא"ש דהשינה מחייבת, וא"כ צ"ע אי מקרי בר חיובא כלפי בן אשכנז שחייב בברכה"ת גם אליבא דהרא"ש. ונמצא, דהחושש לדעת החזו"א ושומע מבן ספרד זו חומרא דאתי לידי קולא, שהרי אליבא דהרע"א והמ"ב הוא יוצא יד"ח רק מספק. ונראה דלזה כיוון בשלמ"ת (שבועות סי' ו' אות ה') וסיים דאפשר דאיכא ערבות, אלא שיש להעיר דדין ערבות תליא בנידון האם ברכה"ת היא ברכת המצוות או ברכת הנהנין. ולפיכך נראה, דבן אשכנז שישן בערב החג אלא שחושש לדעת החזו"א, טוב שישמע את הברכות מבן ספרד שישן גם הוא בערב החג.

עוד יש להוסיף בענין זה, דהנה כתב הבה"ל סי' רט"ו ס"ד (ד"ה 'ואסור') וז"ל: "נראה דאם אחד נוהג כאיזה דעה ואותה דעה לא הודחה לגמרי מן הפוסקים וכו' אף שמן הדין אין מחוייב לענות עליה אמן דספק אמן לקולא, מ"מ אין איסור אם עונה עליה וכמש"כ הפמ"ג באות א' דאין בו חשש דלא תשא", עכ"ל. וכתב הגרשז"א (מנח"ש תניינא סי' ד' אות ח'), דהנה הפמ"ג סי' כ"ה (א"י סק"י) הסתפק האם לענות אמן על ברכת 'על מצות תפילין' דהיא ספק ברכה לבטלה, וביאור דבריו דהנה המניח מברך משום דלהניח ללא ברכה חשיב קצת עבירה, אך השומעים אפשר שטוב שלא יעברו בקום ועשה, ולכן יפה יעץ בקצושו"ע (סי' י' ס"ד) לברך ברכה זו בלחש, עכ"ל הגרשז"א.

ומבואר דאמנם מותר לענות אמן על ברכה שנחלקו בה הפוסקים, וכפי שכתב הבה"ל דלעיל, אך לכתחילה אין להיכנס לזה בקום ועשה. ומעתה יש להעיר, דבן אשכנז שישן בערב החג אלא שחושש להחזו"א ואינו רוצה לברך, לכי אין לו לשמוע ברכה"ת מבן ספרד שלא ישן בערב החג, שהרי לפי דעת בן אשכנז שלא מברכים מספק, א"כ ברכת בן ספרד היא חשש ברכה לבטלה (אלא שכן ספרד נוהג כדין כרבותיו), וא"כ ראוי שלא להכניס את עצמו לשמוע ברכה זו שיצטרך לענות עליה אמן וכדברי הגרשז"א. ומיהו אפשר דלא דמי, דשאני הכא שכן ספרד מברך מחמת ודאי וכהכרעת ההלכה לפי רבותיו ולא מחמת ספק.

כז. אין לסמוך על כך שאשה תוציא איש יד"ח בברכות התורה^{מב}.

כח. קטן שהגיע לחינוך ומברך ברכות התורה אינו יכול להוציא יד"ח גדול^{מג}.

כט. אם לא בדרך ברכה"ת וקראוהו לעלות לתורה ובירך כדן, נפטר מברכת 'אשר בחר' ולאחר הקריאה יברך 'אקב"ו לעסוק' וכו'^{מד}.

זמן עטיפת טלית והברכה

ל. זמן עטיפת טלית והברכה עליה הוא מזמן משיכיר בין תכלת ללבן^{מה}, והמנהג בא"י שהזמן הוא 45 דק' לפני הנץ החמה^{מז}. ובדיעבד אם בירך עליה קודם לכן לא יברך שנית כשיגיע הזמן^{מי}.

לא. כשמברך על הטלית יכוון לפטור את הטלית קטן שהיה לבוש בה כל הלילה^{מכ}.

ההולך לישון בעלות השחר ורוצה להתפלל לאחר השינה

לב. מי שהיה ער בלילה ורוצה ללכת לישון ולהתפלל לאחר שיישן כדי שיוכל לכוון כראוי בתפילה, אם הוא הולך לישון מזמן של תוך חצי שעה שקודם עלות השחר ואילך^{מנ}, עליו להעמיד שומר שיעירנו לתפילה בזמן^{מו}.

לג. ואם אינו מוצא שומר, ימתין עד שיגיע זמן ק"ש (דהיינו המתנה של קרוב לחצי שעה, שהוא הפרש הזמן שמעלות השחר שהוא 72 דק' קודם הנץ, עד זמן ק"ש שהוא 45 דק' לפני הנץ) ויקרא ק"ש וילך לישון. ואם קשה לו להמתין, נראה דיכול לקרוא ק"ש כבר בעלות השחר (ועיין בהערה)^{מא}.

^{מב} הבה"ל סי' מ"ז סי"ד (ד"ה 'נשים') הביא את האגור, שנשים חייבות בברכה"ת מחמת שחייבות ללמוד את הדינים שלהן. אולם דעת הגר"א דאין חייבות אלא שיכולות לומר וציוונו כמו שאר מ"ע שהזמ"ג דיכולות לברך, ולדעתו אשה אינה יכולה להוציא איש בברכה"ת.

^{מג} כ"כ הבה"ל סי' מ"ז סי"ד (סוף ד"ה 'נשים'), מפני שהרבה פוסקים סוברים דברכה"ת חיובה מדאורייתא, ואילו קטן שהגיע לחינוך חייב מדרבנן.

^{מד} שו"ע סי' קל"ט סי"ט ומ"ב סק"ל (ואם יש שהות יברך 'לעסוק' בדרכו לבימה, משב"ז מ"ז, י'), משא"כ ברכת 'אהבה רבה' דפוסרת גם ברכת 'לעסוק'.

^{מה} וכתב המ"ב סי' י"ח סק"ט שהוא אותו השיעור של זמן משיראה את חבירו בריחוק ד"א ויכירו (אכן בב"י שם יש דעות בזה).

^{מו} כן מובא מהגר"א (יכאיל תערוג' עמ' תקמ"ט, ויש לוחות שכתוב בהם 50 דק' קודם הנץ). ומובא שם, שהוא החמיר ע"ע שלא לברך עד חצי"ש קודם הנה"ח וכן נהג הגר"ש"א (מובא שם וכן בס' 'בנתיבות ההלכה' כרך ל"א עמ' 140), אך הם לא הורו כן לאחרים.

^{מי} כתב המ"ב סי' י"ח סק"י, דבדיעבד אפי' אם בירך קודם עמוד השחר לא יחזור ויברך דשמא הלכה כהרא"ש דכסות יום בלילה חייב.

^{מכ} מ"ב סי' ח' סקמ"ב (וכן יש לעשות בכל יום כמובא במ"ב שם סקכ"ד) וכן סי' תצ"ד סק"א.

^{מט} בשו"ת בנין עולם להגר"א חבר (או"ח סי' א') ביאר דהאיסור ללכת לישון בהגיע זמן חצי"ש שקודם עלוה"ש ובפרט למי שהיה ער כל הלילה דעייפותו רבה, דהוא דומיא דסעודה גדולה שאין להתחיל לפני מנחה, ע"י סי' רל"ב. והגר"י מלצאן בפירושו על סידור אש"י להגר"א (ה' תפילה ס"ו) נמי כתב שאסור ללכת לישון סמוך לעלוה"ש ללא שומר, אך כתב (שם ס"ז) דכשם שמותר לאכול לפני תפילה למי שאינו יכול בלא זה ה"נ לענין שינה, ומ"מ לפני שילך לישון יקרא ק"ש ויתנה שאם יעבור הזמן לכשיקום הוא יוצא בקריאה זו. והנה מה שדימה למי שאינו יכול להתפלל ללא אכילה, אפשר לחלק דהתם איסור אכילה לפני תפילה משום גאווה ולכן כשאינו יכול בלא זה שרי. אך בשינה החשש הוא שלא יקום בזמן, ומנא לן דשרי כשקשה לו לכוון בתפילה ללא שינה. ומיהו מצינו בכה"ח (סי' נ"ח סקכ"ד) שמתיר בזה אם יקרא ק"ש קודם, ולא חיישינן שיאחר לתפילת שמו"ע. ובילקט הקמח' (החדש, סי' פ"ט ס"ק ס"ו*) ביאר דסגי לקרא ק"ש, ואי"צ להתפלל כי זמן תפילה בדיעבד עד חצות כדאיתא בשו"ע סי' פ"ט ס"א ואין לחוש שיישן כ"כ הרבה זמן, לכן יש לסמוך על שעון מעורר, כי אף אם בדיעבד יקום אחר זמן תפילה מ"מ יכול להתפלל עד חצות.

^י ואשתו אינה יכולה להיות שומר, כי בעת שהוא הולך לישון היא עדיין ישנה, ואין לסמוך על כך שתקום בזמן ותעיר אותו כי ערבך ערבא צריך. ודעת הגרש"א (שב"י ח"ב עמ' רפ"ז) דלא מועיל שעון למי שישן כי יש לחוש שיכבה אותו כדי להמשיך לישון, ואולם בס' לקט הקמח (החדש, סי' פ"ט ס"ק ס"ו*) מצדד דמהני שעון אם הוא מכיר את עצמו שהשעון מעיר אותו. ואפשר שבחג גם הגרש"א מודה דמהני, דאין רגילות לכבות שעון מעורר בשבת או בחג (דאם היתה רגילות א"כ איך אנו משתמשים בו, והרי חיישינן שיכבה ויעבור איסור). ואמנם לאחר ליל שבועות שהעייפות גדולה יש לעיין האם להחשיב את השעון כשומר, ומיהו אם יקרא ק"ש קודם שהולך לישון נראה דשפיר דמי, ועיין להלן בהערה בסעיף הבא.

^{יב} מי שעייף וקשה לו להמתין לזמן משיכיר, נראה דיכול לקרוא כבר מיד בעלוה"ש. דהנה השו"ע בס' נ"ח סי"ג מתיר לקרות מעלוה"ש למי שהוא אנוס, אמנם במקרה דידן לא חשיב אנוס דיכול להמתין ויקרא ק"ש בזמנה. אך מ"מ נראה להקל, דהשו"ע בס' נ"ח סי"ד פסק דבדיעבד אם קרא מעלוה"ש יצא, והרי הכא מי שהולך לישון קורא ק"ש בתנאי וכמבואר להלן בהערה בסעיף הבא, ועיקר כוונתו שיקום בזמן ויקרא ק"ש עם ברכותיה, אלא שאם לא יקום בזמן הוא רוצה לצאת עתה יד"ח. ונמצא דאם לא יקום זה הוי כבדיעבד, שהרי מלכתחילה הוא רוצה לצאת יד"ח בק"ש שיקרא עם ברכותיה לאחר שיקום. ולדינא נראה, דמי שקשה לו להמתין עד זמן משיכיר יכול לקרוא ק"ש בעלוה"ש, ובפרט אם יש לו שעון מעורר להעירו לתפילה, דבהערה בסעיף לעיל התבאר שזה נחשב שומר לענין שיהיה מותר ללכת לישון כדי שיהיה לו כח להתפלל. אך אין להקל לקרוא ק"ש 90 דק' לפני הנץ, אלא יש לנהוג כשיטה העיקרית שעלוה"ש הוא 72 דק' קודם הנץ ובפרט דק"ש הוי דאורייתא (עיין לעיל בהערה לסעי' ט' את השיטות בחישוב עלוה"ש).

לד. ובעת שקורא ק"ש, יכוון על תנאי שאם יתעורר לאחר זמן ק"ש הוא מכוון לצאת עתה יד"ח^{יב} (ועיין בהערה לענין הקורא ק"ש לאחר זמן משיכיר)^{יג}, ואם יתעורר לפני סוף זמן ק"ש א"כ יצא יד"ח במה שיקרא אז ק"ש עם ברכותיה. ויש לברך ברכת התורה לפני שקורא ק"ש^{יד}.

לה. ההולך לישון קודם עמוה"ש ומשער שירדם לאחר עמוה"ש וכן ההולך לישון אחר עמוה"ש, אינו מברך המפילה.

דיני טעות בתפילה

לו. מי שאירע לו שהתנמנם באמצע תפילת שמו"ע ואינו זוכר באיזה ברכה הוא עומד, יש מי שאומר שיחזור לברכה שברור לו שעדיין לא אמר אותה ואי"צ לחזור לברכה שיש לו ספק אם אמר אותה, ומשם ואילך ימשיך על הסדר. אך יש מי שאומר, שצריך לחזור לברכה שהוא מסתפק האם אמר אותה ומשם ואילך ימשיך על הסדר^{יז}, וכן נכון לנהוג^{יח}.

^{יב} בגליון רע"א על מג"א סי' מ"ו סקט"ז מבואר דמהני תנאי כשקורא ק"ש, והתם מיירי כשקורא עתה וחושש שיעבור הזמן כשיקרא אח"כ עם הציבור, וכמש"כ הבי"י בסי' תפ"ט לענין ספיה"ע קודם הלילה. וה"ה לנידון דידן כשקורא לפני התפילה וחושש שמא יקום מאוחר, דמהני תנאי. והא דכתבנו שיעשה תנאי אף שקורא עתה בזמן של משיכיר שהוא לכתחילה, היינו משום דכתב המ"ב סי' מ"ו סקל"א, דמוטב לקרוא ק"ש עם ברכותיה כמו שתקנו חז"ל. וע"ע בענין תנאי במצוות, בגליון רע"א על רמ"א סי' כ"ה וס"ה ועל מג"א סי' פ"ט סק"ה ובפמ"ג סי' ל"א א"א סק"ב.

^{יג} הקורא לפני זמן משיכיר יתנה, אך הקורא לאחר זמן משיכיר לדעת הגר"ז סי' נ"ח ס"ד אין להתנות כי יש עדיפות לצאת ידי"ח בק"ש לפני הנה"ח אף שאינו קוראה בברכותיה. ומיהו המ"ב לא הביא דין זה, ונראה דס"ל דלשיטתו לעולם עדיף לקרוא בברכותיה וא"כ יש להתנות וכאמור (והחוששים לדעת הגר"ז לא יתנו אם קוראים לאחר זמן משיכיר).

^{יד} הבה"ל בסי' מ"ז ס"ז (ד"ה פוטרת) הביא מהפמ"ג (משב"ז סי' נ"ב), דכשמברך ברכת 'אהבה רבה' יכול לכוון שלא לצאת ידי"ח ברכה"ת, ואז לכו"ע יוכל לברך ברכה"ת לאחר התפילה. ומוכת מדבריו, דמותר לקרוא ק"ש לפני ברכה"ת. וכן משמע במ"ב סי' ס"ה שכתב, דהמאחר לתפילה והציבור אוחזים בק"ש, אם עדיין לא בירך ברכה"ת יקרא עמהם פסוק ראשון ולא יותר. וביאר בשעה"צ סק"א, דביותר מזה הוי כקורא בתורה ואסור (משא"כ פסוק ראשון דמחוייב לקרוא עמהם, וכמבואר ברמ"א שם ס"ג). ושי"מ דמה שקורא מצד החיוב הוי כתפילה ולא כלימוד, ובשעה"צ (סק"י) ציין למ"ב סי' מ"ז סק"י, ושם כתב דק"ש הוי כתפילה כיוון שאינו אומרה לשם לימוד, ולפי"ז נראה דמותר לקרוא ק"ש קודם ברכה"ת. ומיהו יתכן דזה דוקא כשאין לו פנאי לשניהם, וכן מובא (ארחות רבינו ח"ג עמ' ר"ג) שהחזו"א אמר לבחור ששימש אותו וקם סמוך לסוזק"ש, שיקרא ללא נט"י וללא ברכה"ת (וכ"כ בלקט הקמח החדש סי' מ"ז סק"ב בשם שולחן מלכים, דמותר לומר ק"ש לפני ברכה"ת אם ירא שיעבור הזמן) ואין ללמוד מזה כאשר יש זמן לברך ברכה"ת. ובסי' בית ברוך על הח"א (כלל ט' בהגהה על סק"א) כתב דיש לברך ברכה"ת לפני ק"ש, וכ"כ בשו"ת בצל החכמה (ח"א סי' א'). ולדינא נראה דטוב לברך ברכה"ת לפני ק"ש (אם ליכא חשש שיעבור זמנה) לחוש לדעת המחמירים, מפני שהשו"ע סי' מ"ז ס"ט כתב דנכון לחוש לסברא ראשונה שלא לומר פסוקים דרך תחנונים קודם ברכה"ת, ואמנם באורל"צ (ח"ב סי' ד' ס"ד) כתב דמשמע שדעת השו"ע דמעיקר הדין מותר ולא אמרינן בזה את הכלל שסתם ויש הלכה כסתם, והביא דכ"כ בחקרי לב, מיהו כאמור יש לחוש לדעה זו, וביותר לפי מש"כ המ"ב סי' מ"ז סק"ז וסק"ח שהמנהג הוא שלא לומר פסוקים דרך תחנונים קודם ברכה"ת.

^{יז} כתב המאירי בברכות (סי' ע"ב), על ברכות המפיל ואלוקי נשמה, דלא נתקנו ברכות אלו אלא פעם אחת ביום, בזמן שכיבה וקימה לרוב העולם אבל אם ישן ביום אינו צריך לברכן, דלא נתקנו על מעשה של עצמו אלא על נוהג שבעולם שדרכן לשכב בלילה ולעמוד ביום^{יח} וכ"כ במ"ב סי' רל"ט סק"ח, דהישן ביום אינו מברך המפיל. והנה בא"א מבוטשאטש סי' רל"ט כתב, דמותר לברך המפיל קודם עמוה"ש אף שזה בסמיכות לעמוה"ש ויתכן שלא ירדם לפני עמוה"ש. ואולם הבה"ל (סי' רל"ט ס"א ד"ה 'סמוך') הסתפק בזה, אי אזלינן בתר שעת הברכה ויוכל לברך או בתר שעת השינה ולא יכול לברך. עוד כתב בא"א מבוטשאטש, דאפשר שניתן לברך המפיל כשהולך לישון אחר עמוה"ש וקודם הנה"ח, אולם הבה"ל פשיטא ליה שאין לברך.

^{יח} דעת הח"א (כלל כ"ד סכ"א), דמי שהתנמנם בתפילת שמו"ע ואינו יודע באיזו ברכה מהאמצעיות הוא אוחז, יש לו להתחיל מהברכה שודאי לו שלא אמר אך הברכות שספק לו אם אמר אותן אי"צ לחזור, ובנשמ"א סק"ג מבואר דטעמו משום ספק ברכות להקל. אך הקה"י (ברכות סי' י"ז) פליג, דאדרבה מי שחיסר ברכה אחת בשמו"ע הוי ברכותיו לבטלה (עיי"ש שמוכח כן), וא"כ על הצד שיש ברכה אחת שלא אמר אותה הוי כל ברכותיו שיאמר מכאן ואילך לבטלה, ולכן יש לחזור לברכה שודאי אמר וימשיך ממנה והלאה. והקה"י הביא ראיה לדבריו מהאו"ז ה' מגילה (סי' שע"ד), והוא ירושלמי בברכות פ' אין עומדין דשנינו התם, "טעה ואינו יודע היכן טעה חוזר למקום הברור לו", ופירש ה'פני משה' שחוזר עד המקום שברור לו שאמר. והנה במ"ב סי' תקצ"ג סק"ב משמע דהמחסיר ברכה בתפילה אין שאר ברכותיו לבטלה, ועיין בקה"י מש"כ בזה.

ועי"ע בבה"ל סי' קפ"ח ס"ו (ד"ה 'לחזור') שהביא מהברכ"י, דמי שנרדם בברה"מ ואינו יודע באיזו ברכה עומד דחוזר למקום שמסתפק בו, וזה כדעת הקה"י. ומיהו אפשר דשאני התם דברה"מ דאורייתא וגם הח"א מודה בזה, אכן הבה"ל לא מדגיש דמיירי דוק באכל כדי שביעה (ובלא"ה צ"ע, דאי מיירי בלא שבע מדוע חוזר לראש והרי המ"ב בסי' קצ"ד הביא מ' האם בברה"מ אמרינן דברכות מעכבות זא"ז, והכריע דבאכל כדי שביעה יש להחמיר שאין מעכבות ויברך את הברכות שיוודע. וא"כ כשלא אכל כדי שביעה דחייב מדרבנן, נימא דאין מעכבות דסד"ר לקולא ומדוע חוזר לראש).

^{יח} בסי' שיח הלכה (ק"יט, ב') הביא דמהגרשז"א נראה דיתחזור לברכה המסופקת וכדעת הקה"י, וכן בארחות רבינו (ח"א תפילה, ל"ו) משמיה דהחזו"א. והנה מי שבאמצע תפילת שמו"ע שח במזיד, כתב המ"ב סי' ק"ד סק"ה ד"ה דחוזר לראש התפלה וי"א שאינו חוזר וכדין שח בשוגג (אלא לראש

לז. בעת אמירת הלל, יש להקפיד שלא לדלג אף מילה וכן שלא לשבש אותה באופן שתשתנה המשמעות. ואם דילג או שיבש את המשמעות, יחזור למילה זו ויאמר משם ואילך על הסדר¹⁷.

לח. מי שטעה ואמר חצי הלל במקום הלל שלם, יחזור למזמור 'לא לנו' ויאמר משם ואילך על הסדר, ואם כבר סיים את ההלל ובירך לאחריו, יחזור לתחילת ההלל¹⁸ אך לא יברך שוב לפניו ולאחריו¹⁹.

חלק ב - בירורי הלכה בדיני חג שבועות

הכנים בשר לפיו בערב החג ולעס אך לא בלע, האם יכול לאכול בליל החג
סעודה חלבית

א. מי שבערב חג שבועות הכנים בטעות בשר לפיו ולעסו אך לא בלעו, וסעודת ליל החג היא חלבית, יש להקל (לכן אשכנז) שיאכל את הסעודה אם עברה שעה אחת מהבשר, אף שלא עברו שש שעות²⁰.

אפיית פת חלבית לחג, וכן דין אפיית כמנות קטנה כמה ימים לפני החג

ב. אין לאפות פת חלבית (דהיינו שנילושה בחלב וכיו"ב) אלא באחד משני האופנים: א. לפני האפייה יעשו שינוי בצורת הפת (או להניח עליה חתיכות גבינה לפני האפייה), אך אינו מועיל לעשות היכר לאחר האפייה. ב. לאפות כמות קטנה שנאכלת ביום אחד²¹.

הברכה שאוחז בה), ולדינא כתב הא"ר סק"ח בשם העי"ת דסד"ר לקולא, אלא שפקפק עליו כי תפילה דאורייתא, והפמ"ג א"א סק"ו יישב דמ"מ נוסח התפילה דרבנן. ולכ"י צ"ע על הקה"י, שהרי בשמו"ע דברכות מעכבות לא אמרינן סד"ר לקולא. אכן בקה"י שם (ד"ה 'מיהא') כתב, דדינו הוא רק בספק במציאות משא"כ בספיקא דדינא דלאחר שמכריעים כמ"ד שתפילתו עד עתה טובה אין חשש בברכות שמברך לאחר מכן דלמעשה תפילתו היא כסדר. י"מ ס"ב ס"י תפ"ח סק"ב, ובשעה"צ סק"ב ביאר דיו"ט שגומרים בו את ההלל דינו כמו קריאת המגילה, ובמגילה קי"ל דאם השמיט פסוק או תיבה אחת לא יצא, וה"ה לענין קריאת הלל, ולכן הוא מסיק דיש לזהר בימים שגומרים את ההלל שלא לקרוא את התיבות בטעות שמשנה את הענין ע"י קריאתו. ודע דהגר"ז בסי' רפ"ב ס"כ כתב, דבקריאתה"ת יש לחזור אפי' אם דילגו אות אחת, וא"כ נראה דגם בהלל יש להזהר בזה. י"ל כ"י א"י"צ לחזור לתחילת ההלל אלא למזמור 'לא לנו' ומשם ואילך יאמר על הסדר, אך בשו"ת שבה"ל (ח"ז ס"י ס"ב) כתב שיחזור לראש (אמנם הוא מיייר בגוונא שלאחר התפילה נזכר שדילג, ולפי"ז יתכן דהתם הסיח דעתו ולכן חוזר לראש אך אם לא הסיח דעתו יתכן דסגי לחזור למקום שדילג). ס' דין קריאת ההלל הוא כדין קריאת המגילה וכדלעיל, ובמגילה כתב הבה"ל בסי' תר"צ ס"י"ד (ד"ה 'אין מדקדקין') דבכה"ג חוזר לקרות בברכה, וא"כ הכא נמי בקריאת הלל. ובסי' אש"י (פמ"א הע' ע"ז) הביא שדעת הגר"ח"ק שאם הסיח דעתו יתכן שצריך לברך שנית על ההלל, אלא שבשו"ת שבה"ל (ח"ז ס"י ס"ב) כתב, דהואיל ומצינו שמברכים גם על חצי הלל לכן יצא ידי ברכה אף שלא קרא הלל שלם, לכן יקרא את ההלל שנית ללא ברכה. ס"א הלועס בשר כגון לתינוק אף שלא בלע ואינו בולע צריך להמתין שש שעות, אלא שבמקום הצורך כדחכא שלא יוכל לאכול סעודת ליל החג, יש להקל. דכידוע נחלקו רש"י והרמב"ם בטעם ההמתנה לאחר אכילת בשר, דרש"י (חולין ק"ה ע"א ד"ה 'אסור') ביאר מפני שטעם הבשר מושך בפיו זמן ארוך, והרמב"ם (פ"ט מאכ"א הכ"ח) ביאר דחיישינן לבשר שבין השיניים ולאחר שש שעות כבר התעכל ואין חוששין לו. וכתב הטור יו"ד ס"י פ"ט דטוב לאחוז בחומרת שניהם, ולכן הלועס בשר אף שלא בלע ממתין מחמת שיטת הרמב"ם (וכן בשר שלאחר שש שעות יש להוציא מהשיניים מחמת שיטת רש"י). ובהג"ה הרע"א על השו"ע שם ס"א דייק מלשון הרמ"א שכתב "אחר אכילת בשר לגבינה ממתנים שש שעות", דדוקא לאחר אכילה מחמירים ולא אחר לעיסה משום דבלא"ה יש מתירין. וכ"כ ביד יהודה (ארוך סק"א וקצר סק"ג), וטעמו משום דשיטת ראב"ה דמעיקר הדין סגי בהמתנת שעה אחת וא"כ יש לצרף את שיטת רש"י שבלעיסה ללא בליעה ליכא חשש. אמנם הפמ"ג במשב"ז סק"א והפת"ש סק"א כתבו שגם הלועס ימתין ו' שעות וכן סתימת הפוסקים. ולפיכך רק במקום הצורך וכנידון דידן שסעודת החג חלבית יש להקל כהרע"א והיד יהודה, ובפרט אם לעס בשר עוף. מיהו הקולא היא רק לדעת הרמ"א שם שכתב על המתנת שש שעות דיש מדקדקים בזה וכן נכון לעשות, אך עיקר הדין הוא בהמתנת שעה אחת, וגם הרע"א דייק בדבריו שעל המתנת שש שעות כתב לשון אכילה ולא לעיסה, אולם השו"ע שם כתב על לעיסה לתינוק דיש להמתין שש שעות וס"ל דשש שעות הוא מעיקר הדין, ולכן אין להקל לבן ספרד.

ס"ב שנינו בפסחים (ל' ע"א) דאין לשין את העיסה בחלב ואם לש כל הפת אסורה מפני הרגל עבירה, וכן אין טחין את התנור בשומן ואם טח כל הפת אסורה. ומבואר בפמ"ג (שפ"ד סק"א) דהגזירה היא אף כשטח את התנור בשומן אווז דהוה רק דרבנן, דמ"מ לא הוי גזירה לגזירה משום דקרוב שיגיע לידי טעות כי על הלחם יחיה האדם ויבוא לאוכלו בחלב (וכן להיפך כשלש בחלב ויבוא לאוכלו עם בשר). והשו"ע יו"ד ס"י צ"ז ס"א מתיר לאפות אם יעשה היכר בפת (וכן עושים בבורקס חלבי בימנו), או כשאופה מהפת כמות קטנה כדי אכילה בבת אחת, והרמ"א מתיר אף כל מה שיאכל ביום אחד. והנה הפליתי סק"א התיר לאפות אף כמות מרובה אם יחלק אותה לאחר האפייה לכמה אנשים באופן שלכ"א יהיה זה פת מועטת, אך הפוסקים חלקו

ג. ההיתר של אפיית כמות קטנה, נראה שהוא רק כאשר אופים בערב החג, דהיינו שהלחם יאכל לא יאוחר מהיום שלאחר האפייה, ולפיכך אם אופים לפני כן (ומכניסים למקפיא וכיו"ב עד החג) יש לעשות שינוי בצורת הפת לפני האפייה (שהוא האופן הראשון המוזכר לעיל בסעיף הקודם) כ"י.

האם בן אשכנז יכול לברך ברכת התורה לבן ספרד מדין ערבית

ד. יש לעיין האם בן אשכנז שאינו מברך ברכה"ת הואיל ולא ישן בלילה, יוכל לברך מדין ערבית ולהוציא יד"ח בן ספרד שנוהג לברך, ולדינא נראה דלא יברך"י (ובן ספרד יכול לברך ולהוציא יד"ח בן אשכנז, כמבואר לעיל בחלק א' סע' כ"ה – כ"ו).

עליו, עיי' פמ"ג שם שפי"ד סק"א, פת"ש סק"ג. ואם אפו את הפת ללא היכר ושינוי בעת האפייה, לא מהני לעשות היכר לאחר האפייה, כמבואר בחו"י סק"ה, פמ"ג (שפי"ד סק"א), חכמ"א כלל נ' ס"ה, חמודי דניאל בב"ח אות י"ח, פת"ש סק"ג.

י" כתב הרמ"א יו"ד סי' צ"ז ס"א, וז"ל: "ולכן נוהגין ללוש פת עם חלב בחג השבועות, גם בשומן לכבוד שבת, כי כל זה מחשב כדבר מועט". והנה אפיית פת בשומן היא לפני שבת שהרי בשבת אסור לאפות ואפייה שרי, ומוכח דאין חיוב לאכול באותו יום שאפה, אלא העיקר הוא שאופה כמות קטנה שנאכלת ביום אחד ולא תשאר לכמה ימים דבזה חיישינן שמא ישכח. ויש לעיין האם יש חיוב לאכול סמוך לזמן האפייה, או דשרי לאפות אף כמה ימים לפני זמן האכילה, והעיקר הוא שאין לאפות כמות שהיא יותר מאכילת יום אחד, וכגון שרוצים לאפות לחמניות חלביות ולשמור אותן במקפיא לצורך סעודת שבע ברכות שתיערך בעוד כמה ימים. ומסברא נראה דבזה איכא חשש דשמא ישכח, שהרי הטעם שאסור לאפות כמות ליותר מיום אחד הוא שמא ישאר ליום אחר וישכחו שהיא פת חלבית, וא"כ הי"נ דאיכא למיחש אם זמן האכילה אינו סמוך לאפייה.

והנה בשו"ת נפש חיה (יו"ד סי' ל"ו, הביאו גם בדרכ"ת סי' צ"ז סק"ג) דן בעובדא שאפו חלות לשני ימים טובים וזב חלב בתנור תחתיהן, וכתב שאין להתיר מדין דבר מועט שהרי הכא הוי לשני ימים. והוא מוסיף, דלפי"ז מש"כ הרמ"א דשרי לאפות פת חלבית לחג שבועות ללא שינוי בצורת הפת ועל סמך ההיתר של דבר מועט, זה דוקא אם אופים ליום אחד, אך כשאופים לב' יו"ט של שבועות (בחול"ל דהוי יו"ט שני) יש לעשות היכר בצורת הפת כי לא הוי דבר מועט. ויש שטעו בדבריו דכוונתו לאסור אפייה בערב החג לצורך יו"ט שני, והוכיחו דליכא היתר של דבר מועט כאשר יש הפרש של יום אחד בין האפייה לאכילה. אך זה אינו, דהמעין בדבריו יראה דכוונתו שאין לאפות בערב החג לשני הי"ט, והאיסור הוא משום שדבר מועט הוי בשיעור אכילת יום אחד ולא יותר ואין לאפות עבור אכילת יומיים, ובזה ליכא מאן דפליג, אך ליכא ראייה מדבריו לאסור אם יאפה בערב החג לצורך יו"ט שני בלבד.

אכן בחמודי דניאל (בב"ח אות י"ב) מבואר דאסור, דז"ל: "ואם היה דבר מועט עיי"ש, מדברי רש"י פסחים ל"ו ע"א ד"ה כעין תורא נראה שצריך לאכלו מיד, שכתב מעט מותר ללוש דאכיל ליה מיד בבת אחת ולא משהי ליה דלינשי שנילוש בחלב" עכ"ל. והוסיף דכן נראה בהגהות ש"ד שכתב וז"ל: "בלחם משנה שאופין לכבוד שבת מותר, הטעם משום דדבר מועט הוא ונאכל מהר בשבת" עכ"ל. ולשון 'מיד' או 'מהר' אין משמעותם שיאפה כמות שנאכלת ביום אחד בלבד דא"כ היה צ"ל לאפות מאכל יום אחד ולא יותר, אלא הכוונה היא שלא להרחיק את האכילה מזמן האפייה שמא ישכח שנילושה בחלב. והשתא נהי דמבואר ברמ"א דא"כ לאכול ביום האפייה אלא סגי שיאכל למחרתו, שהרי התיר לאפות פת בשרית לשבת והאפייה היא ביום ששי, וגם הגהות ש"ד מיירי באופה ביום ששי לשבת, מ"מ אין בידינו להקל יותר מזה דהיינו לאפות פת חלבית כמה ימים לפני זמן האכילה, מאחר שמדויק ברש"י ובהגה' ש"ד דיש להסמיק את האכילה לאפייה, ולפיכך אם אופים שלא בסמוך לחג יש לעשות שינוי בצורת הפת לפני האפייה.

ט"ו בהלכתא דא יש לדון בתרתי, האחד האם בן אשכנז חשיב בר חיובא כלפי ברכה"ת, דאם אינו בר חיובא לא שייך דין ערבית, והשני האם מי שאינו מברך ברכה משום ספק לבטלה, יכול מחמת ערבית לברך אותה לאחר שנוהג לברך. ובנידון הראשון נראה דודאי בן אשכנז חשיב מחוייב בדבר, דהנה מי שקידש לעצמו יכול לקדש לחברו וחשיב מחוייב בדבר אף שכבר יצא יד"ח, ולא דמי לבן עיר שאינו מוציא בן כרך דמבואר בירושלמי דחשיב אינו מחוייב בדבר, משום דבי"ע אינו בר חיובא כלל ביום פורים דמוקפים. ונידון דהכא דברכת התורה דמי לקידוש, דהרי גם בן אשכנז מחוייב בה אלא דחושש להסוברים דדוקא שינה הוי הפסק ולא יום חדש, וא"כ מה שאינו מברך אין זה משום שאינו בר חיובא, אלא אדרבה משום דברכה"ת שבידך אתמול מהניא גם להיום ולא התחייב בה מחדש. ומצינו להחיד"א בשו"ת חיים שאל (ח"א סי' צ"ט) שדן באחד שאינו נוהג לברך על הלל ברי"ח וכדעת השו"ע (סי' תכ"ב ס"ב), ואיקלע להיות ש"ץ במקום שמברכים על הלל וכדעת הרמ"א (שם), האם יכול לברך מדין ערבית להוציא את הציבור יד"ח. והנה התם י"ל דגרע מברכה"ת, מפני שלדעת השו"ע ליכא כלל חיוב ברכה על הלל, והנוהג כוותיה חשיב אינו מחוייב בדבר.

ובנידון השני, האם מחמת ערבית יכול לברך אע"פ שלדידיה הוי ספק ברכה לבטלה, הנה החיד"א שם צידד דיכול לברך על הלל ברי"ח מחמת ערבית ולהוציא יד"ח את מי שנוהג לברך, וראייתו מדשנינו בפסחים (ק"ו ע"א), "רב אשי איקלע למחוזא אמרו ליה ליקדיש לן מר קידושא רבה הבו ליה סבר מאי ניהו קידושא רבה, אמר מכדי כל הברכות כולן בורא פרי הגפן אמרי ברישא אמר בורא פרי הגפן ואגיד ביה חזייה להחוא סבא דגחין ושת, קרי אנפשיה החכם עיניו בראשו". ופי' רשב"ם דאגיד ביה היינו שהאריך בו לדעת אם יסרהב אחד מהם לשתות ובכך יבין דבפ"ג היו רגילים לומר ותו לא, דא"כ היה אומר להם קידוש גדול של לילה כמנהגם. ומינה הוכיח החיד"א דמותר לברך להוציא את השני אף כאשר המברך אינו נוהג לברך, דהרי רב אשי סבר דא"כ לומר בקידוש היום אלא ברכת בפ"ג, ואפי"ה אילו היה מנהגם לומר ברכת הקידוש גם ביום היה אומר להם.

איברא דבהגהות ר"מ הורו"ץ ביאר באופן אחר, וז"ל: "צ"ע, דאין היה מברך להם מה שלדעתו הוא ברכה לבטלה, ואולי סבור שלא קדשו בלילה ובוש לישאל מאי ניהו קידושא רבא", עכ"ל. הא קמ"ל, שהוא מיאן לפרש כהחיד"א וס"ל דאין לברך עבור חבירו אם אצל המברך הוי ברכה לבטלה ולא מהני לזה דין ערבית, אלא שרב אשי חשב דאולי הם לא קדשו בלילה ולפיכך חשב לומר להם את ברכת הקידוש. ונמצא דנחלק עם החיד"א האם ראובן יכול

חלק ג - אכילת סעודה חלבית בליל החג

הנוהגים לאכול בליל החג סעודה חלבית, נראה שאין בזה חשש שהם מבטלים דין שמחת יו"ט במה שאינם אוכלים סעודה בשרית בלילה אלא רק ביום.

הנידונים הם: א. האם בזה"ז מתקיים דין שמחה באכילת בשר. ב. האם אכילת בשר בזה"ז היא מצוה חיובית או קיומית. ג. מצות שמחה בכל מיני שמחות ולא רק בבשר ויין. ד. הטעם דמצות שמחה מתקיימת בכל מיני שמחות. ה. חיוב מצות שמחה בליל יו"ט. ו. מצות שמחה ביום וגם בלילה או באחד מהם. ז. העולה לדינא באכילת סעודה חלבית בליל שבועות.

א. האם בזה"ז מתקיים דין שמחה באכילת בשר

יש לעיין, במה שהרבה נוהגים לאכול בסעודת ליל שבועות מאכלי חלב ולא בשר, האם יוצאים בזה מצות שמחה ביו"ט. ויש לדון בזה בתרתי, חדא האם מצות שמחה מתקיימת רק בבשר, ועוד האם איכא מצות שמחה גם בליל יו"ט או דלמא רק ביום. והנה שנינו בפסחים (ק"ט ע"א), "בזמן שביהמ"ק קיים אין שמחה אלא בבשר וכו' ועכשיו שאין ביהמ"ק קיים אין שמחה אלא ביי"ן". אמנם הרמב"ם (פ"ו מיו"ט ה"י ז'-י"ח) הזכיר שמחה גם בבשר מלבד יין, וז"ל: "שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים וכו' וחייב אדם להיות בהן שמח וכו' והאנשים אוכלין בשר ושותין יין שאין שמחה אלא בבשר ואין שמחה אלא ביי"ן", ותמה עליו הב"י (סי' תקכ"ט ס"ב) מדוע הזכיר בשר והרי בבריתא מבואר דבזה"ז ליכא שמחה אלא ביי"ן.

ב. האם אכילת בשר בזה"ז היא מצוה חיובית או קיומית

והב"ח (שם בריש הסימן) תירץ, דכוונת הגמ' שבזמן ביהמ"ק עיקר השמחה היתה בשלמים משום דאית ביה ב' שמחות, שמחת הבאת שלמים ושמחת אכילת בשר. אולם בזה"ז עיקר השמחה היא ביי"ן דכתיב "ויין ישמח לבב אנוש" ולא בבשר משום דענין השמחה בו נזכר לגבי שלמים, אך אכתי אית ביה ענין שמחה. והב"ח"ל סי' תקכ"ט ס"ב (ד"ה 'כיצד') נקט כהב"ח וביאר בדבריו, דבימינו אין יוצאים יד"ח שמחה אלא ביי"ן אך בשר אין חובה לאכול ומ"מ איכא מצוה באכילתו כיון שנאמר בו שמחה, והוסיף הבה"ל דזה דלא כהב"י שנקט דבזה"ז ליכא שמחה כלל בבשר ולכן השמיט השו"ע את אכילת בשר והזכיר רק יין.

וכן מבואר בגר"ז ס"ז, דאכילת בשר בזה"ז אינה מצוה חיובית אלא קיומית דאין לנו בשר שלמים, ובזה"ז יוצאים יד"ח שמחה ביי"ן שהוא משמח. ומוסיף, דמאחר שא"א לשמוח בעיקר השמחה שהיא אכילת בשר, לכן נהגו להרבות במיני מאכלים ביו"ט וכן בגדי יו"ט יפים מבגדי שבת. וכעיי"ז מבואר בדע"ת (יו"ד סי' א' סק"י בהגה"ה) ליישב סתירה בדברי המג"א, דבסי' תקכ"ט סק"ג כתב דמצוה ביו"ט לאכול בשר, ואילו בסי' תקע"ב סק"ה וסי' תרצ"ו סקט"ו כתב דבזה"ז ליכא חיוב לאכול בשר ביו"ט, ויישב דחיוב ליכא אך מצוה איכא. אמנם אין הכוונה דליכא חיוב שמחה בזה"ז, אלא כמבואר בגר"ז דמקיימים מיני שמחה בדברים אחרים ואין חיוב לקיימה דוקא בבשר.

ג. מצות שמחה בכל מיני שמחות ולא רק בבשר ויין

ודע דמש"כ הגר"ז דחיוב שמחה בכל מיני שמחות, כן איתא בר"ן סוכה (כ"א ע"א בדפה"ר ד"ה 'והשמחה'), דעל הא דתנן התם (מ"ב ע"ב) ההלל והשמחה שמונה כתב וז"ל: "והשמחה לאכול בשר שלמים וכו' ואע"ג דכי מקלע בשבת [אולי צ"ל שבת] ביום ראשון אי אפשר בשלמים, דלמישחטינהו בשבת אי אפשר ולא למשחטיה נמי בע"ש ויו"ט משום דבעינן זביחה בשעת שמחה וכו' אפ"ה איתא לשמחה בבשר של חולין או בשאר מיני שמחות שלא אמרו אין שמחה אלא בבשר אלא למצוה מן המובחר אבל לא לעכב". ובשאג"א (סי' ס"ה) הוכיח מדבריו, דחיוב שמחה הוא בכל מיני שמחות אפי' בזמן שביהמ"ק היה קיים. וכן הוכיח מספהמ"צ להרמב"ם (מצוה נ"ד) שכתב וז"ל: "יכולל באמרו ושמחת בחגך מה שאמרו ג"כ שמח בכל מיני שמחה, ומזה לאכול בשר בימים טובים ולשתות יין וללבוש בגדים חדשים ולחלק פירות ומיני מתיקה לקטנים ולנשים", וש"מ דחיוב שמחה אינו דוקא בבשר.

לברך לשמעון מדין ערבות, כאשר לדעת ראובן א"א לברך (אכן ברשב"ם נראה יותר כהבנת החיד"א). ועיי' גם בשו"ת הר צבי (ח"א סי' ל"ח) שהביא את מחלוקתם ולא הכריע.

הן אמת דהיה מקום לחלק דהכא לגבי ברכה"ת עדיף טפי, משום דאף שכן אשכנז אינו מברך מ"מ לדעתו בן ספרד לא עובר איסור דנוהג כהפוסקים שהורו לברך. שו"ר בסי' דעת נוטה (הל' תפילין תשובה קל"ד) דנשאל הגר"ח"ק, האם הנוהג כהשו"ע שאין מברכים על תש"ר על מצות תפילין יכול לברך להוציא יד"ח את הנוהג לברך, והשיב דצ"ע. ובהערות שם מובא דביאר, דהואיל והמברך סובר דלא תיקנו ברכה על תש"ר ולשיטתו אף אחד אינו חייב בה והוי ברכה לבטלה לא שייך בזה ערבות. ולפי"ז ה"ה בענייננו, דלדעת בן אשכנז אין לברך ברכה"ת למי שלא ישן בלילה (ואף דאיכא שיטה המחייבת מ"מ אינו מברך משום חשש ברכה לבטלה), דאינו יכול לברך לבן ספרד מדין ערבות.

ועוד מוכיח השאג"א דהחיוב הוא בכל מיני שמחה, דהנה כתבו הר"ן והמרדכי ושאר פוסקים בהא דשרו ב"ה להוציא קטן ביו"ט לרה"ר (ביצה י"ב ע"א), דהיינו כדי לטייל עם התינוק שיש בזה משום שמחת יו"ט, וש"מ דמצות שמחה מתקיימת לא רק בבשר ויין אלא בכל מה שאדם נהנה ממנו (וכן נקט הגר"ז שהובא לעיל אות ב').

ד. הטעם דמצות שמחה מתקיימת בכל מיני שמחות

עו"כ השאג"א שם, דהואיל ומצות שמחה נוהגת בכל מיני שמחות, לפי"ז אף בזה"ז שבעונותינו אין לנו שלמי שמחה, ניתן שפיר לקיים מצוה זו בשאר מיני שמחות, ולפיכך אבל ר"ל אינו נוהג את אבילותו ברגל. דהנה אמרינן במו"ק (י"ד ע"ב) דאתי עשה ד"ושמחת" ודחי לעשה דאבילות דיחיד ("אבל יחיד עשי לך"), ולכ"י אי אמרינן דמצות שמחה מתקיימת בשלמי שמחה בלבד, א"כ היאך אתי עשה דשאר שמחות דרבנן ודחי לעשה של תורה דאבילות בקום ועשה, ואפי' אם קדם רגל לאבילות אין לו כח לדחות אבילות של תורה, אלא ש"מ דעשה דשמחה נוהג מדאורייתא בכל מיני שמחות. ואע"ג דהגמ' בפסחים דורשת דבזמן שביהמ"ק קיים אין שמחה אלא בבשר שלמים (וכמובא לעיל), מ"מ חיוב שמחה הוא בכל מיני שמחות.

וטעמא דמתקיימת מצות שמחה בכל מיני שמחות, ביאר השאג"א משום דמצות שמחה שנצטוונו בה ברגל אינה שמחה פרטית, אלא שמחה כללית שמחוייבים לשמוח ביו"ט בכל מיני שמחה שהיכולת בידנו לשמוח. ולא דמי לשאר מצוות שהן שוות בכל אדם, אלא שמחה זו כל אדם מחוייב לשמוח כפי יכולתו ולפי רוב עושרו, אנשים בראוי להן ונשים בראוי להן וה"נ קטנים. וכתב בדרכי"ת (סי' פ"ט סק"יט), דלפי דברי השאג"א ניתן לצאת יד"ח שמחה במאכלי חלב אם הוא נהנה ויש לו שמחה מזה, אמנם הוא כתב שם, דהדברי חיים מצאנו אמר לו שאין דברי השאג"א מוכרחים.

ה. חיוב מצות שמחה בליל יו"ט

עוד יש לברר, האם איכא מצות שמחה בליל יו"ט. דהנה שנינו בפסחים (ק"ח ע"ב), שתאן בבת אחת רב אמר ידי יין יצא ידי ארבעה כוסות לא יצא. וכתב רשב"ם דהא דיצא ידי יין היינו משום שמחת יו"ט, וכן מבואר בתוס' שם (ד"ה ידי), וש"מ דאיכא מצות שמחה בליל יו"ט ראשון, וצ"ע דבפסחים (ע"א ע"א) ממעטינן מצות שמחה בליל יו"ט ראשון מקרא ד"והיית אך שמח". והחזו"א (סי' קכ"ד לפסחים דף ע"א) תירץ, דהא דממעטינן ליל יו"ט ראשון היינו ממצות אכילת שלמים אך חייב לשמוח בכסות נקיה וביין ישר. והשאג"א (סי' ס"ח) נקט, דמדאורייתא לא נוהגת מצות שמחה בליל יו"ט הראשון וכדממעטינן בגמ', אולם מדרבנן נוהגת בו מצות שמחה. ודעת הגריש"א (שבוי"י פסח עמ' קמ"ד), דדוקא בליל יו"ט ראשון דפסח איכא מצות שמחה מדרבנן, דמאחר שתיקנו שתיית ד' כוסות מדין חירות סמכו תקנה זו על מצות שמחה ביו"ט. אבל בליל יו"ט ראשון דסוכות וכן בשבועות ליכא מצות שמחה אפי' מדרבנן, משום דכעין דאורייתא תקון והיינו שלמים שזמנם ביום ולא בלילה (אמנם ע"י בשע"ת סי' תקכ"ט סי' דדייק מהמג"א סי' תקמ"ו סק"ד דגם בלילה הראשון איכא מצות שמחה דאורייתא).

ו. מצות שמחה ביום וגם בלילה או באחד מהם

עוד יש לדון, דאפי' נימא דמצות שמחה מחייבת אכילת בשר, מ"מ אפשר דסגי לאכול סעודה אחת ביום. והחזו"א (סי' קכ"ד לפסחים דף ע"א) הסתפק בזה, וז"ל: "יש להסתפק אם צריך שלמים בין ביום ובין בלילה, או דיוצא באכילה פעם אחת בין אם אכלן ביום ובין אם אכלן בלילה". ולפי"ז אף אי מצות שמחה נוהגת בלילה, אפשר דאם מקיים אותה ביום סגי בזה ואי"צ לקיימה גם בלילה. וכבר העיר בזה השפ"א בסוכה (מ"ח ע"א ד"ה שם בגמ'), דאין חיוב לשמוח גם ביום וגם בלילה, אלא דהלילות הם בכלל הימים ולפיכך אם קיים מצות שמחה בלילה אי"צ לשמוח שוב ביום (וה"ה להיפך).

ז. העולה לדינא באכילת סעודה חלבית בליל החג

העולה לדינא, דאלו שנהגו לאכול סעודה חלבית בליל שבועות אין לחוש שמבטלים דין שמחת יו"ט, מכמה טעמים: א. י"א דבשר שלמים אינו חובה אף בזמן ביהמ"ק אלא יכול לקיים מצות שמחה בכל מיני שמחות והרי הוא מקיים מצות שמחה בסעודה חלבית מיוחדת, ובפרט בזה"ז דהכריע הבה"ל דליכא חיוב בבשר אלא רק מצוה. ב. י"א דמצות שמחה מתקיימת גם בשאר דברים המשמחים את האדם, ומי ששמח במאכלי חלב יתכן שמקיים בזה מצות שמחה. ג. אפשר דליכא מצות שמחה אלא או בלילה או ביום ולא בשניהם, וא"כ ביום הוא מקיים מצות שמחה באכילת בשר. ד. דעת השאג"א דבליל יו"ט מצות שמחה היא מדרבנן, דעת החזו"א דבליל יו"ט ראשון ליכא מצות שמחה באכילת, בשר ודעת הגריש"א דליכא כלל מצות שמחה אפי' מדרבנן אלא רק בליל יו"ט ראשון דפסח (ועיין בארחות רבינו ח"ב עמ' צ"ח אות ג', דהקה"י אכל בליל שבועות סעודה חלבית).